

Om vikinger, hvalross og vitenskap

- et formidlingsopplegg knyttet til historie og arkeologi på Avaldsnes

Historiske
Avaldsnes

Forside og s. 25: Guttunger overværer utgravningen av skipsgraven Grønhaug på Bø i 1902. Fotograf skal ha vært professor Gustafson. Utsnitt av foto. © Universitetsmuseet i Bergen.

«Bondesønnen Harald Utvik bodde på nabogården, straks sør for Grønhaug. Han var 11 år da gravningen foregikk. Harald besøkte ofte haugen og syntes det var spennende å følge med, særlig da graverne støtte på restene etter et skip.» Aadne Utvik, 2010, Nord-Karmøy Historielag.

Opplegget er utviklet av Cathrine Glette, Historiske Avaldsnes, formidler på Nordvegen Historiesenter.
Avaldsnes 2020. Revidert 2025

Foto uten annen kreditering: Cathrine Glette, Historiske Avaldsnes.

Innholdet i heftet må ikke kopieres eller på annen måte mangfoldiggjøres uten avtale, foruten til undervisning på skolen.
Innholdet får ikke brukes i kommersiell sammenheng.

Hvordan bruke dette heftet

Det er ikke nødvendig å lese dette heftet for å delta i opplegget. Bruk det for å finne svar på eventuelle ting du lurer på om det praktiske og formidlingen, eller som inspirasjon til arbeid på skolen.

Praktisk info

I første del av dette heftet forteller vi deg litt om formidlingsopplegget, du finner praktisk informasjon, samt målene vi har for formidlingen.

Kunnskapsløftet 2020

Det er lagt vekt på at opplegget skal være godt forankret i Kunnskapsløftet. I heftet viser vi hvordan en rekke mål fra de nye læreplanene har sammenheng med opplegget, både gjennom besøket på Avaldsnes og forarbeid/etterarbeid på skolen.

Forarbeid/etterarbeid

Elevene får bedre forståelse når et museumsbesøk er knyttet til undervisningen på skolen.

Vi har lagt ved noen ekstra ressurser og forslag til forarbeid/etterarbeid, som en hjelp til å koble besøket på Avaldsnes sammen med undervisningen på skolen. Håper du finner noe av dette nyttig og inspirerende.

«Opplæringa skal opne dører mot verda og framtida og gi elevane historisk og kulturell innsikt og forankring.» Kunnskapsløftet 2020, Formålet med opplæringen.

Innhold

Praktisk informasjon	5
Innledning; Hvalross og vikinger altså?..	6
Mål for formidlingen	8
Om opplegget	9
Logistikk	
Formidlingsopplegget og Kunnskapsløftet 2020	10
Historisk kunnskap I Sammenheng fortid - nåtid - framtid	
Levesett I Ressurser	
Makt I Konflikt	
Forske, utforske og undre I Vitenskapelig tenkning I Kritisk tenkning	
Verdien av historie I Kulturminnevern	
Ut av klasserommet I Formidlingsmetoder	
Tilbake på skolen I Dybdelæring og forståelse	
Ekstra ressurser	17
Faktaark	18
Historie	18
Tidsperioder og tidslinje	
Vikingtiden	
Runer	
Quiz om tidsperiodene	
Det historiske Avaldsnes	20
Nordvegen	
Kongsgård	
Harald Hårfagre	
Et hellig sted	
Quiz om Avaldsnes	
Arkeologi	22
Hva er arkeologi?	
Hvordan jobber en arkeolog?	
Hvorfor har man arkeologiske utgravninger?	
Quiz om arkeologi	
Kulturminnevern	24
Kulturminneloven	
Fridtjof Øvrebø	
Quiz om kulturminnevern	
Oppgaver	26
Tidsreisefortelling	
Send et brev bakover i tid	
Se med de magiske fortidsbrillene	
Hvalross i vikingtid og nåtid	
Lag en tranlampe	
Oppdag et kulturminne	
Gravhauger i tall	
Lag en tidslinje	
Lær en gammel sang om en vikingkonge og skipet hans	
Fasit Quiz	32
Steder å finne mer informasjon	32

Praktisk informasjon

Målgruppe:

6.trinn

Antall elever:

Max 40-50 elever

Varighet:

3 timer. Inkluderer 30 minutters matpause/friaktivitet.

Sted og oppmøte:

Opplegget foregår innendørs på Nordvegen Historiesenter. Møt opp ved hoveddøren til senteret.

Sekker:

Sekker tas med inn, det blir henvist plass.

Matpakke:

Ta med matpakke og drikke/flasker.

Foto:

Oppfordre gjerne elevene til å ha med kamera og ta bilder. Bildene kan være et fint utgangspunkt for etterarbeid på skolen, f.eks til skoleavis eller skolens nettside.

Læreplanene:

Opplegget på Avaldsnes og forarbeid/etterarbeid kan knyttes til fagene samfunnsfag, matematikk, naturfag, norsk, kroppsøving, musikk, mat og helse, KRLE og kunst og håndverk, samt overordnet del av læreplanen. Se egen del i heftet.

Formidlingsmetoder:

Muntlig formidling, dialog med elevene, lek, film, håndverksoppgave, undersøkende oppgaver og «hands-on» aktiviteter i utstilling.

Forarbeid/etterarbeid:

Opplegget har ingen krav til forarbeid, men det oppfordres til å ta i bruk ressurser fra heftet til forarbeid/etterarbeid på skolen.

Kontaktinformasjon:

Cathrine Glette, Historiske Avaldsnes, Formidler på Nordvegen Historiesenter, tlf: 93813967
e-post: cagl@karmoy.kommune.no

Opplegget er gratis.

Hvalross og vikinger altså?...

Avaldsnes er spekket med historie, både i fortellinger og skrifter, i kulturlandskapet og jordlagene som dekker neset. Til og med sjøbunnen er full av informasjon om fortida. Her har levd folk i over ti tusen år, men denne gang vender vi blikket mot vikingtid.

Stedet er kanskje mest kjent som kongsgård og maktsenter, og allerede i innledningen får elevene møte to konger, og enda flere dukker opp gjennom film og utstilling i løpet av opplegget. Hva de heter alle sammen er kanskje ikke så viktig, men de har til felles at de utnytter Avaldsnes sin strategiske plassering ved *Nordvegen*, hovedåren for ferdsel og handel langs kysten vår. De er sjøkonger. Skipet står sentralt; ingen skip, ingen makt. Og det er her hvalrossen kommer inn i bildet. Arkeologiske funn og skriftlige kilder forteller om mange ulike handelsvarer (og plyndringsgods...), og kontakt over lange strekninger, ikke minst vestover til Irland og England. Men hvalrossen får stå som eksempel i dette opplegget (den som deltar får vite hvorfor, men det er gode grunner for det).

At historie er ferskvare, det har vi ikke minst erfart gjennom alle arkeologiske undersøkelser og andre forskningsprosjekter her på Avaldsnes. Ny informasjon kommer til, nye funn og tolkninger, og ikke minst nye metoder både for å undersøke og konservere. Å få kjennskap til noe av dette kan kanskje bidra til elevenes forståelse av at historien ikke er satt i stein, og hvorfor det er viktig å ta vare på kulturminnene våre, også for ettertidens skyld.

Vitenskapen og arkeologien er et resultat av menneskers nysgjerrighet og behov for å sette ting i system, utforske og forstå det som er rundt oss og det som ligger bak oss. Jeg håper at dette opplegget vil bidra til å vekke nysgjerrighet og historieinteresse i elevene deres, og at det å få besøke Avaldsnes og Nordvegen Historiesenter vil bidra til en økt følelse av eierskap og tilhørighet til kulturarven vår.

Skaft av hvalrossstann, med linjedekor på alle fire sider. Funnet i forbindelse med utgravningen av middelalderruinene på Avaldsnes. Foto: Kulturhistorisk museum Universitetet i Oslo.

Vikingtid: 750 - 1100 e.Kr.

I sjødyktige seilskip reiser folk ut i verden.
Noen blir rike på handel,
andre på plyndring.
Treller er vanlig handelsvare og arbeidskraft.
Mange bosetter seg på nytt land;
Færøyene, Island, Grønland.
Noen drar på ekspedisjoner helt til Nord-Amerika.
Folk skal kristnes,
og det dannes etter hvert større kongeriker i Norden.
De første byene er viktige for handel og håndverk,
og som oppholdssted for kongemakten

Vikingtiden markerer overgangen mellom forhistorisk og historisk tid.
Et rikt utvalg arkeologiske funn, skriftlige kilder og avbildninger
forteller oss om denne tiden.

Skipsgravene på Storhaug, Salhus og Grønhaug på Karmøy
viser at personer i området må ha hatt en sterk maktposisjon.
Sagalitteraturen knytter Avaldsnes til de første rikskongene.

Når var vikingtiden?

Det var lenge vanlig å sette starten på vikingtiden etter to historiske enkelthendelser;
angrepet på klosteret Lindisfarne i år 793 og slaget ved Stamford Bridge i år 1066,
hvor den norske kongen Harald Hardråde tapte for den engelske kongen.

Men etter hvert er det blitt mer vanlig å se på hva som er typisk for kulturen i denne perioden,
og la det definere hvor lenge den varte. Det er det likevel ingen eksakte svar på,
og det vil være ulike meninger om når vikingkulturen startet og sluttet, alt etter hvordan man tolker kilder og funn.
I blant har det dukket opp nye funn og ny forskning som har gjort at man har strukket perioden ut i ene eller andre enden.

Armbånd av gull og spillebrikker i rav og glass, funnet i skipsgraven Storhaug i 1880-årene.
Foto: Annette Øverlid, Arkeologisk museum, UiS

Mål for formidlingen

Hovedmål

Hovedmålsettingen vår er å øke forståelsen for viktigheten av forskning, arkeologi, historie og kulturminnevern generelt, og bevaringen av det historiske Avaldsnes spesielt.

Mål for forståelse

- Forstå noe om hovedgrunnene til at Avaldsnes har vært kongsgård og maktsenter.
- Få en forståelse av at Avaldsnes er «mer enn vikingtid»; at det har vært et viktig sted og maktsenter også i andre perioder.
- Få en forståelse av hvor viktig skipet og enkelte handelsvarer var for vikingene.
- Forstå noe om hvordan vikingenes behov for rep og olje til skip nesten utryddet en dyreart.
- Forstå at det er mye vi ikke vet, eller ikke kan vite sikkert, om fortiden.
- Få en forståelse av at historien ikke er satt i stein, men at man stadig får nye funn, ny informasjon og nye tolkninger.
- Få en økt følelse av at historien og kulturminnene har en verdi i seg selv, både for oss og de som kommer etter oss.
- Få en forståelse av at en selv er en del av en sammenheng; fortid - nåtid - framtid.

Delmål

- Vite at Avaldsnes har vært kongsgård/maktsenter, og vite navnet på en eller flere konger som har holdt til her.
- Kjenne til at skip med seil er et sentralt element i vikingtiden, og at vikingene kunne reise langt sjøveien.
- Kjenne til begrepet *Nordvegen* om sjøveien langs kysten vår, og at det har gitt navn til landet vårt.
- Få kjennskap til hva vikingene kunne bruke hvalross til.
- Vite litt om noen av de norrøne gudene.
- Vite at vi har ulike kilder til kunnskap om fortiden, som skriftlige og arkeologiske kilder.
- Vite at tre av de ganske få skipsgravene som er funnet i Norge er funnet her på Karmøy.
- Vite at vi har en lov som sier at kulturminnene tilhører oss alle og skal beskyttes.
- Kjenne til at man ikke graver ut alle kjente kulturminner, av hensyn til de som kommer etter oss, og fordi vi må forvente at metoder og teknologi kommer til å utvikle seg og bli bedre.

Mål for Avaldsnesprosjektet:

«Å aktivisere Avaldsnes som kulturminneområde på grunnlag av det vi allerede vet og gjennom nyvunnet kunnskap, slik at Avaldsnes får den sentrale plassen området bør ha i lokal og nasjonal sammenheng. I dette ligger ønsket om å knytte prosjektet til et framtidsrettet kulturminnevern der formidling av kunnskap inngår som en vesentlig og nødvendig del av vernet.» Eit vindauge mot Noreg, Marit S. Veia

Om opplegget

Når man er på besøk på Avaldsnes, kjent som Norges eldste kongesete, skulle det bare mangle om man ikke fikk møte Harald Hårfagre. Så han er selvsagt med i opplegget. Men vi begynner et hakk før han, med en sikkert mindre kjent konge for elevene; Kong Hjør. Han kan nemlig lære oss noe om viktigheten av skipet for vikingene, spesielt i forhold til makt, og om råvarer som var så nødvendige til disse skipene, at vikingene var villige til å legge ut på ufattelig lange sjøreiser for å få tak i dem. Men så kommer Harald Hårfagre inn i bildet, og lærer oss noe om makt og konflikter, og om Avaldsnes sin strategiske plassering ved sjøveien. I løpet av denne undervisningsøkten bruker vi litt enkel rollelek, og elevene får prøve seg på en noe strabasjøs vikinglek..!

Etter et «friminutt» med å få prøve vikingklær og våpenutstyr, får elevene se en film om historien på Avaldsnes, med vekt på konger og høvdinger gjennom 3000 år, og norrøn mytologi.

Matpausen foregår i klasserommet, og etter pausen følger en aktivitetsøkt der med tema runer. Vi snakker kort om hva runer er, og utviklingen og bruken av disse skrifttegnene, før elevene får øve litt på å skrive. Til slutt får de lage et skinnarmbånd med navnet sitt i runer.

I utstillingen samles vi ved modellen av vikingskipet funnet i graven Storhaug på Nord-Karmøy. Hele tre av skipsgravene i Norge er funnet på Karmøy. Noen gutter på elevenes alder står og ser på en utgravning av en skipsgrav på et over hundre år gammelt foto. Mon tro om utgravningsmetodene har forandret seg fra den tid og til i dag? Vi snakker om at det finnes ulike kilder til historien vår; skriftlige og arkeologiske, at gjenstander i jorda blir brutt ned, og forandrer seg eller blir borte over tid, og hvorfor vi ikke kan ta for gitt at det vi leser i de gamle sagaene stemmer.

Kanskje snakker vi også om mannen med spaden midt i bildet, Fridtjof Øvrebø, en kulturminnehelt fra Torvastad!

Så er det tid for at elevene skal få forske litt selv. Elevene går fritt rundt i utstillingen i små grupper, og gjør diverse oppgaver og aktiviteter knyttet til blant annet arkeologi og kulturminner. En av aktivitetene er å besøke formidlerens arkeologibuffét, med mulighet for å se og røre ekte (etterreformatoriske..) funn fra utgravninger her på Avaldsnes. For elever som måtte være spesielt interessert, er dette en gylden anledning til å stille alle tenkelige og utenkelige spørsmål, og prøve å sette formidleren fast ;)

Logistikk

- Velkomst i inngangshallen. Hva betyr *historie*, og er det viktig å lære om det? Hvorfor?
- Undervisningsøkt i Kongshallen. Om Avaldsnes som kongsgård, Nordvegen, skip, handelsreiser og varer. Inkludert en «vikinglek» og enkel rollelek.
- «Friminutt»: Få prøve vikingklær og våpenutstyr
- Se film om konger og høvdinger på Avaldsnes, og om norrøne guder og mytologi.
- Matpause, med mulighet for friaktivitet (spill, tegne, quiz).
- Aktivitetsøkt med tema runer. Lage skinnarmbånd med navnet sitt på.
- Undervisningsøkt i utstillingen. Om skipsgraver og arkeologi.
- Oppgaver og aktiviteter i små grupper i utstillingen.
- Hente sekker og ta på yttertøy.

Formidlingsopplegget og Kunnskapsløftet 2020

Et opplegg om både historie, arkeologi og kulturminner er innom mye som kan knyttes til læreplanene; både til de store linjene og verdiene, de tre tverrfaglige hovedtemaene og mer konkrete mål. Vi ønsker at du som lærer skal ha visshet om at et besøk hos oss er god bruk av tid for elevene dine.

En rekke mål og utsagn fra Kunnskapsløftet kan knyttes til innholdet i opplegget, eller til forarbeid/etterarbeid på skolen.

Historisk kunnskap | Sammenheng fortid - nåtid - framtid

Harald Hårfagre, eller livet til de som gravde ned skip i hauger på Karmøy, kan nok virke veldig fjernt og langt borte, mest sannsynlig også urelevant for elevene?

Vi klarer ikke å lære alt om fortiden, men kjennskap til noe av det kan likevel bidra til historisk perspektiv, gi oss en forståelse av hva som har ført oss hit vi er i dag, og hjelpe oss å sette oss selv i sammenhengen fortid - nåtid - framtid.

Gjennom glimt inn i fortiden oppdager vi at historien ikke nødvendigvis er en jevn oppadgående utvikling, men at den kan bestå av brudd, stagnasjon, framgang og nedgang. Kunnskap om fortiden kan forberede oss på framtiden.

«Felles referanserammer skaper samhold og forankrer den enkeltes identitet i et større felleskap og i en historisk sammenheng.» Opplæringens verdigrunnlag, Identitet og kulturelt mangfold.

«Innsikt i vår historie og kultur er viktig for utvikling av elevenes identitet og skaper tilhørighet til samfunnet.» Opplæringens verdigrunnlag, Identitet og kulturelt mangfold.

«Elavane skal bli bevisste på korleis vi er historieskapte, men og historieskapande.» Læreplan i samfunnsfag, Om faget.

«-og at elevane utviklar både historiemedvit og handlingskompetanse ved å forstå seg sjølve med ei fortid, notid og framtid.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Identitetsutvikling og felleskap.

«Opplæringa skal opne dører mot verda og framtida og gi elevane historisk og kulturell innsikt og forankring.» Formålet med opplæringen.

«Dei skal sjå korleis utviklinga i fortida var prega av både brot og kontinuitet og kva som bidrog til endringar, samt utvikle historisk empati.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Samfunnskritisk tenking og samanhengar.

«Verdiene er grunnlaget for vårt demokrati og skal hjelpe oss å leve, lære og arbeide sammen i en kompleks samtid og i møte med en ukjent framtid.» Opplæringens verdigrunnlag.

Levesett | Ressurser

Som et eksempel på vikingenes handelsvarer og ressursbruk får elevene høre om hvalrossen, og hvordan vikingene presset ned bestanden med sine behov og ønsker om stadig mer rep og olje til skip, og luksusvarer fra støttenene til dyret.

Geografi og naturforhold la grunnlaget for hvor folk kunne bosette seg, og hva de kunne leve av. For menneskene på Haugalandet var kysten og havet helt sentralt i levesettet. Vikingtiden er preget av teknologiutvikling, med skipet i fokus. Skipet og handelsvarer møter elevene både i den muntlige formidlingen, i filmen og i utstillingen. Konservering av mat var essensielt både for reise, handel og i hverdagslivet. Lukten av tørrfisk, som elevene møter i en oppgave i utstillingen, skiller seg kanskje fra matlukt de er vant med i hverdagen?

Valg og handlinger til menneskene før oss har ført oss hit vi er nå, og vi som lever i dag former framtiden. Kunnskap om levesett og ressursbruk i fortiden kan gi oss gode redskaper til ta gode valg for framtiden.

«Elevene skal forstå sammenhengar mellom geografiske, historiske og notidige forhold og korleis desse forholda kvar for seg og saman har påverka og påverkar menneske og samfunn.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Samfunnskritisk tenking og sammenhengar.

«Elevene skal forstå korleis geografiske, historiske og notidige forhold har lagt og legg føresetnader for korleis menneska har dekt og dekkjer behova sine, og for korleis dei har fordelt og fordeler ressursar i ulike samfunn.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Berekraftig samfunn.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- utforske korleis menneske i fortida livnærte seg, og samtale om korleis sentrale endringar i livsgrunnlag og teknologi har påverka og påverkar demografi, levekår og busetjingsmønster.» Læreplan i samfunnsfag, Kompetansemål etter 7. trinn.

«Elevene skal sjå at ressursbruken til menneska har hatt og har konsekvensar.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Berekraftig samfunn.

«Faget skal bidra til at elevene ser sammenhengar mellom individuelle val, samfunnsstrukturar og tolegrensene i naturen.» Læreplan i samfunnsfag, Om faget.

«Kunnskap om sammenhenger i naturen er nødvendig for å forstå hvordan vi mennesker er med på å påvirke den.» Læreplan i naturfag, Kjerneelementer, Berekraftig utvikling.

«Dei skal få innsikt i den gjensidige påverknaden mellom natur og samfunn.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Samfunnskritisk tenking og sammenhengar.

«Elevene skal utvikle bevissthet om hvordan menneskets levesett påvirker naturen og klimaet, og dermed også våre samfunn.» Opplæringens verdigrunnlag, Respekt for naturen og miljøbevissthet.

«Berekraftig utvikling handler om livet på jorda og å ta vare på behovene til menneskene som lever i dag, uten å ødelegge framtidige generasjoners muligheter til å dekke sine behov.» Prinsipper for læring, utvikling og dannning, Tverrfaglige temaer, Berekraftig utvikling.

«Barn og unge skal håndtere dagens og morgendagens utfordringer; og vår felles framtid avhenger av at kommende generasjoner tar vare på kloden. Globale klimaendringer, forurensning og tap av biologisk mangfold er blant de største miljøtruslene i verden.» Opplæringens verdigrunnlag, Respekt for naturen og miljøbevissthet.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- utforske og presentere tradisjonelle norske og samiske metoder for å konservere mat på og kunne fortelje om råvarene som blir konserverte.» Læreplan i mat og helse, Kompetansemål etter 7.trinn.

Makt | Konflikt

Avaldsnes sin strategiske plassering ved seilingsleden Nordvegen gjør stedet til et godt eksempel på hvordan geografiske forhold har lagt grunnlag for bosetting, samfunnsutvikling og makt. Harald Hårfagre og andre konger og høvdinger benyttet seg av stedet for å sikre og bygge opp rikdom og makt. Kanskje jagde Harald Hårfagre den som satt på Avaldsnes med makt for selv å få kontroll?

Tro og religion har både vært del av folks daglige liv og hverdag, men også blitt brukt som del av maktstrategier. Vikingtid er ramme for overgangen fra norrøn til kristen tro. I filmen elevene ser i opplegget, får de følge denne overgangen, fra vikinggudene til kristendom.

«Elevane skal analysere korleis makt og maktrelasjonar har verka og verkar inn på ulike forhold i samfunnet.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Samfunnskritisk tenking og samanhengar.

«Gjennom arbeidet med faget skal elevane forstå korleis geografiske, historiske og notidige forhold legg føresetnader for korleis menneske dekkjer behova sine, og for korleis makt og ressursar blir fordelte.» Læreplan i samfunnsfag, Om faget.

«Dei skal forstå kvifor konflikhtar har oppstått og oppstår, og korleis dei har blitt og blir handterte.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Demokratiforståing og deltaging.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- reflektere over kvifor konflikhtar oppstå, og drøfte korleis den enkelte og samfunn kan handtere konflikhtar.» Læreplan i samfunnsfag, Kompetansemål etter 7. trinn.

«Faget skal bidra til å gi elevene innsikt i kristen og humanistisk arv og tradisjon og i hvordan disse har endret seg gjennom historien.» Læreplan i KRLE, Om faget, Fagets relevans og sentrale verdier.

«Elevene skal også få innsikt i hvordan kristendom og andre religioner og livssyn inngår i historiske prosesser og henger sammen med samfunnsendringer og kulturarv.» Læreplan i KRLE, Om faget, Kjerneelementer.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- gjøre rede for historien til kristendom og andre religioner og livssyn i Norge, inkludert samers og nasjonale minoriteters religions- og livssynshistorie.» Læreplan i KRLE, Kompetansemål etter 7.trinn.

Forske, utforske og undre | Vitenskapelig tenkning | Kritisk tenkning

I opplegget blir elevene kjent med informasjon og resultater fra utgravninger og forskning på Avaldsnes og Karmøy. Ved hjelp av mange ulike teknologiske og naturvitenskapelige metoder har arkeologer og andre forskere hentet mengder av kunnskap om fortiden ut av små og store spor etter menneskelig aktivitet.

Men elevene får også bli kjent med at det på samme tid er mange ubesvarte spørsmål, og ulike tolkninger av det man har funnet. Bevaringsforhold og andre faktorer gjør at gjenstander ikke ser ut som når de var i bruk i fortiden. Kan man være sikker på at slik historien blir presentert er det riktige? Er det Snorre skriver om Harald Hårfagre sant? Har arkeologene funnet bevis på at han fantes?..

Elevene får også selv utforske, ved å studere funn og løse oppgaver i utstillingen.

«Elevene skal gjennom opplevelse, undring, utforskning og erfaring forstå verden omkring seg i et naturvitenskapelig perspektiv.» Læreplan i naturfag, Kjerneelementer, Naturvitenskapelige praksiser og tenkemåter.

«Skolen skal bidra til at elevene blir nysgjerrige og stiller spørsmål, utvikler vitenskapelig og kritisk tenkning og handler med etisk bevissthet.» Opplæringsens verdigrunnlag, Kritisk tenkning og etisk bevissthet.

«Opplæringen skal skape en forståelse av at metodene for å undersøke virkeligheten må tilpasses det vi ønsker å studere, og at valg av metode påvirker det vi ser.» Opplæringsens verdigrunnlag, Kritisk tenkning og etisk bevissthet.

«Elevane skal kunne undre seg over; reflektere omkring og vurdere korleis kunnskap om samfunn før og no blir til.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Undring og utforskning.

«Opplæringen skal gi elevene en forståelse av kritisk og vitenskapelig tenkning.» Opplæringsens verdigrunnlag, Kritisk tenkning og etisk bevissthet.

«Danning skjer når elevene lærer hvordan de kommer fram til riktig svar, men også når de forstår at det ikke alltid finnes enkle fasitsvar.» Prinsipper for læring, utvikling og danning.

«Hvis ny innsikt skal vokse fram, må etablerte ideer granskes og kritiseres med teorier, metoder, argumenter, erfaringer og bevis. Elevene skal kunne vurdere ulike kilder til kunnskap og tenke kritisk om hvordan kunnskap utvikles. De skal også kunne forstå at deres egne erfaringer, standpunkter og overbevisninger kan være ufullstendige eller feilaktige. Kritisk refleksjon forutsetter kunnskap, men gir samtidig rom for usikkerhet og uforutsigbarhet. Opplæringen må derfor søke en balanse mellom respekt for etablert viten og den utforskende og kreative tenkningen som kreves for å utvikle ny kunnskap.» Opplæringsens verdigrunnlag, Kritisk tenkning og etisk bevissthet.

«Opplæringa skal gi innsikt i kulturelt mangfald og vise respekt for den einskilde si overtyding. Ho skal fremje demokrati, likestilling og vitskapleg tenkjemåte.» Formålet med opplæringen.

«De skal øve opp evnen til å tenke kritisk, lære seg å håndtere meningsbrytninger og respektere uenighet.» Prinsipper for læring, utvikling og danning, Tverrfaglige temaer, Demokrati og medborgerskap.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne - lytte til og videreutvikle innspill fra andre og begrunne egne standpunkter i samtaler.» Læreplan i norsk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Elevane skal kunne innhente og bruke informasjon frå ulike typar historiske, geografiske og samfunnskunnskaplege kjelder for å kaste lys over forhold i ulike samfunn, til ulike tider, og i sitt eige liv. Dei skal og kunne vurdere kritisk om kjeldene er pålitelege og relevante.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Undring og utforskning.

«Kritisk og vitenskapelig tenkning innebærer å bruke fornuften på en undersøkende og systematisk måte i møte med konkrete praktiske utfordringer, fenomener, ytringer og kunnskapsformer.» Opplæringsens verdigrunnlag, Kritisk tenkning og etisk bevissthet.

«Å kunne lese i samfunnsfag inneber å utforske, tolke og reflektere kritisk over ulike historiske, geografiske og samfunnskunnskaplege kjelder.» Læreplan i samfunnsfag, Grunnleggende ferdigheter, Å kunne lese.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- samanlikne korleis ulike kjelder kan gi ulik informasjon om same tema, og reflektere over korleis kjelder kan brukast til å påverke og fremje bestemte syn.» Læreplan i samfunnsfag, Kompetansemål etter 7. trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne- stille spørsmål og lage hypoteser om naturfaglige fenomener, identifisere variabler og samle data for å finne svar.» Læreplan i naturfag, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne- skille mellom observasjoner og slutninger, organisere data, bruke årsak-virkning-argumenter, trekke slutninger, vurdere feilkilder og presentere funn.» Læreplan i naturfag, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Barn og unge er nysgjerrige og ønsker å oppdage og skape. I opplæringen skal elevene få rike muligheter til å utvikle engasjement og utforskertrang.» Opplæringsens verdigrunnlag, Skaperglede, engasjement og utforskertrang.

Verdien av historie | Kulturminnevern

Hvorfor skal vi lære om historie? Er det viktig? Det er spørsmål elevene blir presentert for i opplegget. Dette kan være vanskelige nok å besvare med ord for noen og enhver, likevel har vi gjerne en slags følelse av at jo, det er viktig.

Et underliggende mål for alle formidlingsopplegg på Nordvegen Historiesenter er kulturminnevern. Hovedmålet for Avaldsnesprosjektet handler om framtidig kulturminnevern gjennom bruk, formidling og bevisstgjøring.

Som samfunn har vi bestemt at noen verdier skal være til felles eie og glede, som natur og kulturminner. Elevene får vite at vi har en lov som beskytter kulturminnene, og at de selv er medeiere av kulturminnene og kulturarven vår. I forarbeid/etterarbeid kan elevene lære å bruke nettbasert kartløsning for å finne og oppdage kulturminner i sitt eget nærmiljø.

Vi ser også på et over hundre år gammelt foto fra utgravningen av skipsgraven Grønhaug. Brukte de samme metoder i den utgravningen som i dag? Ville man visst mer om haugen ble gravd ut i vår tid? Hvorfor graver man ikke ut alle gravhauger eller andre spor fra fortiden nå med det samme? Hvor mange ganger kan man grave ut en gravhaug?..

Å respektere hensynet til kulturminner, kan være en måte å være bevisst på og respektere menneskene som har levd før oss og det de har skapt. Kulturminner er en ufornybar ressurs, og et eksempel på noe vi må huske å spare også til de som kommer etter oss.

«Opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestekjærighet, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdier som og kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane.» Formålet med opplæringen.

«Formålsparagrafen bygger på menneskeverdets ukrenkelighet og at alle mennesker er like mye verdt, uavhengig av hva som ellers skiller oss.» Opplæringens verdigrunnlag, Menneskeverdet.

«Opplæringa skal bidra til å utvide kjennskapen til og forståinga av den nasjonale kulturarven og vår felles internasjonale kulturtradisjon.» Formålet med opplæringen.

«Etisk bevissthet er å veie ulike hensyn mot hverandre og er nødvendig for å være et reflektert og ansvarlig menneske. Opplæringen skal utvikle elevenes evne til å foreta etiske vurderinger og gjøre dem fortrolige med etiske problemstillinger.» Opplæringens verdigrunnlag, Kritisk tenkning og etisk bevissthet.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne- gi eksempler på hvordan naturvitenskapelig kunnskap er utviklet og utvikler seg.» Læreplan i naturfag, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Elevane skal bruke nærområdet og utforske naturen gjennom varierte uteaktivitetar under vekslende årstider.» Læreplan i kroppøving, Kjerneelement, Uteaktivitetar og naturferdsel.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- bruke kart, digitale verktøy og teikn i naturen til å orientere seg i natur og nærmiljø.» Læreplan i kroppøving, Kompetansemål etter 7.trinn.

Ut av klasserommet | Formidlingsmetoder

Å komme ut av klasserommet kan inspirere til læring og gi økt forståelse ved å se kunnskap satt inn i en praktisk sammenheng. Å møte og ha dialog med en ukjent voksen, gir også sosial læring, og å få positiv respons fra flere enn læreren sin på at man har stilt gode spørsmål eller kommet med svar og innspill, kan gi god mestringsfølelse.

Foruten muntlig formidling og dialog tas flere andre formidlingsformer i bruk i opplegget, som når elevene må bryne seg på en noe strabasjøs (men morsom!) vikinglek når vi lærer om hvalrossfangst.

Vi ønsker også at elevene skal være godt kjent med og føle eierskap til historiesenteret.

«Elevene skal få være nysgjerrige og aktivt kunnskapssøkjande og -skapande åleine og saman med andre både i og utanfor klasserommet.» Læreplan i samfunnsfag, Kjerneelement, Undring og utforsking.

«Munnlege ferdigheiter i samfunnsfag inneber å kunne lytte til, tolke, formulere og fremje meiningar, gi respons og diskutere med andre.» Læreplan i samfunnsfag, Grunnleggjande ferdigheiter, Munnlege ferdigheiter.

«Elever som lærer å formulere spørsmål, søke svar og uttrykke sin forståelse på ulike måter, vil gradvis kunne ta en aktiv rolle i egen læring og utvikling.» Prinsipper for læring, utvikling og dannelse, Å lære å lære.

«Skolen skal støtte og bidra til elevenes sosiale læring og utvikling gjennom arbeid med fagene og i skolehverdagen forøvrig.» Prinsipper for læring, utvikling og dannelse, Sosial læring og utvikling.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- utforske og gjennomføre lek og spel saman med andre i ulike bevegelsesaktiviteter.» Læreplan i kroppsøving, Kompetansemål etter 7.trinn.

HVALROSSLØP

*Geirmund Heljarskinn, kongsønn fra Avaldsnes,
ble rik og mektig på hvalrossfangst på Island.
Prøv hvordan det er å være hvalross på land,
med jaktende vikinger i hælene på deg!
Ha et hvalrosskappløp med dem du er sammen med!*

*Ligg på magen, grip om anklene med hendene,
beveg deg bortover så fort du klarer..!*

Tilbake på skolen | Dybdelæring og forståelse

At opplegget på Avaldsnes settes i sammenheng med arbeidet på skolen gir mulighet for økt forståelse for elevene. Forarbeid og/eller etterarbeid gir rom for dybdelæring og mulighet for arbeid med de tverrfaglige hovedtemaene. Kanskje kan flere mål fra læreplanene som man likevel skal jobbe med, kobles til opplegget og opplevelsene elevene har hatt på Avaldsnes.

Her er det mange muligheter for koblinger og vinklinger, og i heftet finnes noen forslag. For å øve på å orientere seg i faglige kilder, digitalt og ellers, og presentere emner skriftlig, muntlig eller digitalt, kan elevene fordype seg videre i temaene ved hjelp av faktaarkene i heftet og andre kilder, og bruke Kulturminnesøk på nettet til å finne kulturminner i eget nærmiljø. De kan bruke tidsperioder og tidslinjen i arbeid med tallinjer og negative tall. Tallfakta om skipsgravene kan brukes i arbeid med radius, diameter og omkrets. Man kan øve på virkemidler som skygge, proporsjoner og perspektiv for å få fram form, flate og rom i bygninger og natur i tegneoppgaver om kongsgården på Avaldsnes. Gjennom å lære mer om hvalross, og undersøke status for dyret i vår tid, kan man sette fokus på naturforvaltning og det biologiske mangfoldet i nordområdene. Man kan øve på å skrive runer, lære sangen og ringdansen om vikingkongen Olav Tryggvason og skipet hans, eller lage et produkt inspirert av kulturarv ved å få prøve å lage sin egen tranlampe.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne - orientere seg i faglige kilder på bibliotek og digitalt, vurdere hvor pålitelige kildene er, og vise til kilder i egne tekster.» Læreplan i norsk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne - presentere faglige emner muntlig med og uten digitale ressurser.» Læreplan i norsk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne - beskrive, fortelle, argumentere og reflektere i ulike muntlige og skriftlige sjangre og for ulike formål.» Læreplan i norsk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne- bruke tallinje i rekning med positive og negative tal.» Læreplan i matematikk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne- utforske negative tal i praktiske situasjoner.» Læreplan i matematikk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne- måle radius, diameter og omkrins i sirkler og utforske og argumentere for sammenhengen.» Læreplan i matematikk, Kompetansemål etter 6.trinn.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- tegne form, flate og rom ved hjelp av virkemidler som kontraster, skygge, proporsjoner og perspektiv.» Læreplan i kunst og håndverk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringen er at eleven skal kunne- foreslå tiltak for å bevare det biologiske mangfoldet i nordområdene og gi eksempler på betydningen av tradisjonell kunnskap i naturforvaltning.» Læreplan i naturfag, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- utøve et repertoar av musikk, sang, andre vokale uttrykk og dans fra samtiden og historien.» Læreplan i musikk, Kompetansemål etter 7.trinn.

«Mål for opplæringa er at eleven skal kunne- beskrive mangfoldet i klestradisjoner eller gjenstander; inkludert samiske, og lage et produkt med inspirasjon fra kulturarv.» Læreplan i kunst og håndverk, Kompetansemål etter 7.trinn.

Ekstra ressurser

Her følger en del ekstra materiale i form av faktaark, quiz og forslag til oppgaver, som vi håper kan inspirere til å knytte opplegget på Avaldsnes opp mot undervisningen i klasserommet. Plukk og bruk det som passer til deres arbeid på skolen.

Forarbeid/etterarbeid på skolen kan bidra til å sette opplegget på Avaldsnes i en meningsfylt sammenheng for elevene, med økt forståelse og mulighet for dybdelæring og arbeid med tverrfaglige temaer.

Faktaarkene og oppgavene kan dere for eksempel skrive ut og bruke i grupper på skolen. Kanskje kan hver gruppe lese hvert sitt faktaark eller avsnitt, og presentere innholdet for resten av klassen?

«Skolen skal legge til rette for læring innenfor de tre tverrfaglige temaene folkehelse og livsmestring, demokrati og medborgerskap, og bærekraftig utvikling.» Kunnskapsløftet 2020, Prinsipper for læring, utvikling og dannelse, Tverrfaglige temaer.

Både arkeologer og elever liker å få grave litt dypere i blant.

Her er Frida og Claudia i gang med å avdekke middelalderruinen som ble oppdaget inne på kirkegårdsområdet på Avaldsnes i 2017.

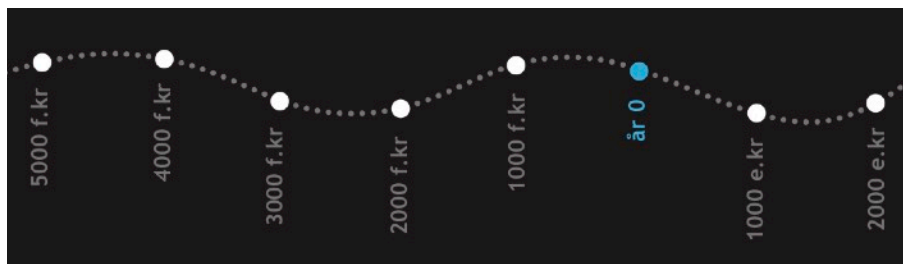
Historie

Tidsperioder og tidslinje

Her i Norge har det levd folk i over 10 000 år! For lettere å holde styr på hvilken del av hele denne historien vi snakker om, har man funnet på å dele den inn i biter, eller *tidsperioder*, som man pleier å kalle dem. Når vi setter tidsperiodene i rekkefølge etter hverandre, kaller vi det en *tidslinje*.

Noen av tidsperiodene er skikkelig lange, mens andre er kortere. Vi deler tiden opp i perioder etter noe som er typisk for den tiden vi snakker om, kanskje hvordan folk levde, eller at det har skjedd en endring, som for eksempel en stor endring i samfunnet. Sånne endringer skjer ofte over tid, derfor er det litt forskjellige meninger om når hver tidsperiode starter og slutter.

Man kunne kanskje tenkt at tidslinjen skulle startet med år 1, så år 2 og så videre, helt til nåtiden, men årstallet vi lever i er regnet fra når man tenker at Jesus ble født, og det kaller vi år 0. Derfor er mye av tidslinjen vår årstall som går baklengs fra år null.

Vikingtiden

Mange pleier å si at vikingtiden starter i år 793, da et kloster på Lindisfarne i England ble angrepet av vikinger. Men man kan si at kulturen som var typisk for vikingtiden startet litt før akkurat denne hendelsen, så her pleier vi å si at vikingtiden startet i ca. år 750, og varte til ca. 1100. Altså varte vikingtiden i 300-400 år.

Noe av det som kanskje var mest typisk for vikingtiden, var at de nå hadde fått seil på skipene. Det betydde at man kunne reise lengre og mer effektivt enn før. Kanskje dro de fleste likevel ikke så langt, de var kanskje mest hjemme og arbeidet på gården sin, eller drev med andre yrker som håndverk. Men i forhold til tidligere perioder var det nå flere som reiste til andre land og områder, både for å drive handel, men også for å plyndre. Noen bosatte seg også i andre land, f.eks i Irland og på Island.

Folk trodde på de norrøne gudene, og de fikk ofte med seg gjenstander i graven. Viktige og mektige folk kunne bli gravlagt i store gravhauger, og noen fikk til og med vikingskip med seg i graven! På Karmøy er det funnet tre gravhauger med vikingskip i; Grønhaug på Bø og Storhaug og Salhusaugen på Torvastad. Det er også funnet flere graver med mindre båter i, blant annet på Avaldsnes og Åkra.

Runer

De som kunne skrive i vikingtiden skrev ikke med bokstaver, men med runer. Runene var oldtidens skrifttegn her i Norden. Vi kaller jo bokstavrekken vår for "alfabetet", mens rekken med runer kaller vi "futhark". Det er et litt rart ord, men det er rett og slett bare det ordet vi får hvis vi leser de første runene i rekken.

Runene har sine røtter i det latinske alfabetet, derfor ligner mange av runene på våre bokstaver. Men noen av dem ser helt annerledes ut. Og noen av dem lurar oss litt, for de ser akkurat ut som en av våre bokstaver, men så betyr den noe helt annet. For eksempel ser runen som betyr "g" akkurat ut som en "X", og runen som betyr "e" ligner en "M".

Futhark hadde 24 runer, men utover vikingtiden og fremover brukte de bare 16 runer for å sette sammen ordene de skrev! Men når det nærmet seg middelalderen begynte de å bruke flere runer igjen. Kanskje ble det vanskelig å skrive og lese når en rune skulle stå for flere bokstaver eller "lyder"? Da kunne det nok lett bli misforståelser...

I vikingtiden fantes det ikke papir her i Norden, så runene ble risset inn i tre, leire eller på skinn, eller hogget inn i stein. Derfor var det nok praktisk at de var laget av rette streker og ikke hadde så mye svinger og kruseduller som våre bokstaver har. Vi pleier å si at man "risser" runer, ikke at man "skriver" runer.

Det var ingen som bestemte hvordan ting skulle staves på den tiden, det var ingen ordbøker eller skoler. Derfor skrev folk med runene på ulike måter. Alle runene står for en "lyd" på samme måte som bokstavene våre, sånn at man kan sette flere runer sammen til ord. Men hver rune betydde en helt egen ting også, for eksempel så kunne runen for "e" bety "hest" og runen for "b" betydde "bjørk".

Ordet «rune» betyr *hemmelig* eller *hemmelighet*. Menneskene i vikingtiden mente at de hadde fått kunsten "å risse runer" fra guden Odin, og at runene var magiske og hadde magisk kraft. Så runene ble brukt til å spå om fremtiden, og til medisin og beskyttelse. Hver rune hadde sin betydning og spådom knyttet til seg.

Quiz om tidsperiodene

- 1: Hva er en tidslinje?
- 2: Hva gjorde at skipene i vikingtid lettere kunne reise langt og raskere enn før?
- 3: Hvor mange skipsgraver har man funnet på Karmøy?
- 4: Hva betyr ordet «rune»?

Det historiske Avaldsnes

Nordvegen

Det har bodd mennesker på Avaldsnes i over 10.000 år. Det var isen langs Rogalandskysten som smeltet først etter istiden. Derfor kunne folk bosette seg her lenge før det gikk an å bo i resten av landet.

Da folk begynte å dyrke jorden var det fint å bo på Avaldsnes på grunn av den næringsrike jorden. I tillegg var det tilgang på mye fisk og annen sjømat.

Sjøen var den viktigste hovedveien i fortida. Å reise med båt sjøveien var en bra måte å reise på, spesielt hvis man skulle ha med seg mange folk eller handelsvarer. Folk reiste langt av sted, lenge før vikingtiden. Allerede i bronsealderen hadde de skip som kunne reise langt ut i Europa. Og det kom også folk langveisfra til Avaldsnes.

Det gikk mange skip med folk på reise og handel opp og ned langs hele den norske kysten. Denne sjøveien ble kalt *Nordvegen*, som betyr *veien mot nord*.

Landet vårt har fått navnet sitt etter denne hovedvegen; ordet *Noreg* kommer av ordet *Nordvegen*. Det at selve landet vårt er oppkalt etter sjøveien langs kysten, viser hvor viktig den var.

Kongsgård

Det har vært mektige og rike høvdinger og konger på Avaldsnes i over 3000 år. Den avlange øya Karmøy og fastlandet danner et langt, smalt sund mellom seg; Karmsundet. Sundet er den sørlige "porten" til Nordvegen, og båtene som reiste opp eller ned Nordvegen seilte gjennom Karmsundet. På utsiden av Karmøy er det mye skjær, strømmer og vind, så det var tryggest å dra gjennom sundet.

Avaldsnes ligger ved det smaleste punktet i Karmsundet. Det gjorde det lett å kontrollere og stoppe båter som ville forbi. Og dette var nok hovedgrunnen til at konger og høvdinger ville ha kongsgård på Avaldsnes. Å ha kontroll her betydde at de hadde kontroll over trafikk og handel langs kysten, som betydde at de kunne bygge opp makt og rikdom.

Sannsynligvis måtte alle som ville forbi betale en slags «bompenger» til kongen på Avaldsnes for å få seile forbi her. Kongen kunne også tjene på betaling fra båter som ville legge båten i de trygge havneområdene her en stund, før de skulle reise videre.

En av de store kongsgårdsbygningene det er funnet spor etter på Avaldsnes, slik arkeologene tenker seg at den kan ha sett ut. Illustrasjon: ARKIKON

Harald Hårfagre

Harald Hårfagre levde i vikingtiden. Han ble konge når han var 10 år! På den tiden var det mange konger i det som nå er Norge. Vi kaller dem gjerne *småkonger*. De hadde makt og kontroll over hver sine områder.

Men når Harald ble voksen ønsket han at han kunne være den eneste kongen i landet. Harald Hårfagre fikk det spesielle navnet sitt fordi han sa han verken skulle klippe eller kjemme håret sitt, og ikke skjegget heller, før han hadde klart å vinne makten over hele Norge! Han kjempet mange slag, og klarte til slutt å vinne makten i landet.

Etter at Harald hadde vunnet, dro han til kongsgården på Avaldsnes. Da hadde det vært kongsgård eller høvdinggård her i kanskje to tusen år allerede. Men fordi Harald Hårfagre er den første kongen vi kjenner til som klarte å bli enekonge i landet, kaller vi ofte Avaldsnes for *Norges eldste kongesete*, den første kongsgården hvor en konge over hele Norge holdt til. Men, han hadde nok ikke makt over hele området vi kaller Norge i dag. Faktisk vet vi ikke hvor stort område han hadde kontroll over, vi har ikke nok informasjon fra fortiden til å kunne vite det. Likevel er de fleste enige om at han i hvert fall hadde kontroll over hele vestlandet.

Harald Hårfagre hadde flere kongsgårder langs kysten, fem til sammen som vi vet om, og reiste mye rundt for å holde på makten sin.

Det var kongsgård på Avaldsnes i flere hundre år også etter Harald Hårfagre sin tid.

Et hellig sted

Avaldsnes har vært et hellig sted i flere tusen år for de som bodde her. Nå står det en middelalderkirke her, men det har vært hellige monumenter her før kristendommen også.

Bak kirken står en stor bautastein. Den hadde stått der i omtrent tusen år da kirken ble bygget! Den stod sammen med minst to bautaer til, kanskje flere. Steinene var sikkert et hellig monument for de som levde her på den tiden.

Det har også vært mange store gravhauger i området, fra bronsealderen og helt frem til vikingtiden, noen er her ennå.

Disse gravhaugene og bautasteinene har nok også vært viktige symboler på makt for kongene og høvdingene her. Da folk kom seilende gjennom Karmsundet og så disse store monumentene, så skjønte de nok at her bodde det mektige folk.

Quiz om Avaldsnes

- 1: Hva er Nordvegen?
- 2: Hva var den viktigste grunnen til at konger ville ha kongsgård på Avaldsnes?
- 3: Hvorfor fikk vikingkongen Harald kallenavnet *Hårfagre*?
- 4: Hva kalles en slik stor stein som står bak kirken?

Arkeologi

Hva er arkeologi?

Som du sikkert vet jobber arkeologene med å finne ut om fortiden. Men det er egentlig bare en ganske liten bit av fortiden arkeologene undersøker; den delen av fortiden hvor det har vært mennesker. Fortiden til selve jorda vår, eller dinosaurane for eksempel, er det andre fagfolk som forsker på. Arkeologene prøver å finne spor eller ting som kan fortelle oss noe om livet til menneskene i fortiden.

Ordet arkeologi betyr «læren om det gamle», det er tross alt veldig gamle ting og spor arkeologene jobber med. Her hvor vi bor har det levd folk i over ti tusen år. Tenk, når en arkeolog graver fram en gjenstand, er han kanskje den første til å se og ta på den tingen på flere hundre eller kanskje flere tusen år!

Hvordan jobber en arkeolog?

Arkeologene graver mye i jorda for å finne spor eller ting fra fortiden. Men det blir brukt mange andre metoder i arkeologien også, ikke bare graving. For eksempel kan de bruke *geofysiske metoder*. Da bruker de teknologisk utstyr som sender signaler ned i jorda, for å prøve å oppdage om det skjuler seg noe nede i bakken. Du har sikkert hørt om metalldetektor. Det er et eksempel på en sånn metode. En metalldetektor kan oppdage om det ligger noe av metall i jorda, mens en *georadar* for eksempel, kan oppdage steiner og murer.

Arkeologene gjør mye annet også når de har en utgravning. De tar ulike prøver av jorda og andre spor de finner, som undersøkes på laboratorier på forskjellige måter. Ofte kan spor i selve jorda gi like viktig informasjon som gjenstandene de finner. Og i tillegg driver de med mye dokumentasjon i utgravningsfeltet. Det vil si at de må måle inn, ta bilder av, beskrive og noen ganger tegne jordlagene og sporene de finner etterhvert som de jobber seg nedover i jordlagene i utgravningen.

Mange tror at arkeologene graver med teskje og børste, men det hadde blitt veldig tungvindt. Det vanligste graveutstyret er krafse og graveskje, som ligner en liten murerskje. Men ofte brukes det gravemaskin også, spesielt når de skal fjerne de øverste lagene med gress og torv eller grus, men også når de fjerner jord nede i selve utgravningslagene. Men såklart, hvis arkeologene finner noe som er veldig skjørt eller smått, så hender det de bruker børster eller veldig små graveredskaper.

Steinmurer graves fram på Avaldsnes, etter hundrevis av år under jorda.

Hvorfor har man arkeologiske utgravninger?

De aller fleste utgravninger skjer der det skal bygges noe, for eksempel en vei eller en skole, eller et boligfelt. For hvis veien eller bygningene må legges akkurat der det finnes spor fra fortiden, må arkeologene få samlet inn og reddet unna den informasjonen som finnes i jorda der, før de slipper løs anleggsmaskiner og folk som skal grave og kanskje sprengne for å gjøre klart til byggingen. Sånne utgravninger kaller vi *forvaltningsutgravninger*, eller vi kan kalle det «redningsutgravninger».

Men en gang i blant har man rene *forskningsutgravninger*. Hva betyr det? Jo, at man har en utgravning bare fordi vi er nysgjerrige og vil vite mer om fortiden. Utgravningene på Avaldsnes er sånne utgravninger. Her skulle det ikke bygges noen vei eller noe, så sporene lå sånn sett ganske trygt under jorda der de lå. Men vi visste at dette var veldig spesielle og viktige spor, spor som kunne gi oss ny informasjon om fortiden og lære oss masse vi ikke visste om historien i Norge, derfor ønsket man å grave det ut.

Quiz om arkeologi

1: Hva betyr ordet «arkeologi»?

2: Hva slags spor kan en georadar oppdage under bakken?

3: Hva betyr det at man har en forskningsutgravning?

Andreas graver med krafse.

John Atle undersøker jorda med metalldetektor, mens feltleder Anette venter spent på resultatet.

Frida beskriver jordlagene og sporene hun har gravd fram.

Kulturminnevern

Kulturminneloven

Egentlig er det sånn at alle spor fra fortida som er eldre enn fra 1537 er fredet og beskyttet av en lov som vi kaller *Kulturminneloven*. Det er fordi vi mener at historien er noe viktig, som alle sammen eier, og derfor sier kulturminneloven at ingen har lov å true, skade, stjele eller ødelegge spor fra fortida, eller kulturminner, som vi ofte kaller sånne spor. Det at vi ønsker å beskytte, eller *verne*, spor fra fortida kaller vi *kulturminnevern*.

Loven gjelder både for gjenstander og for andre spor, sånn som gamle murer eller gravhauger og bautasteiner. Kulturminnene er kanskje noe av det mest dyrebare vi eier, de er verdt mer enn penger. Da er det fint at vi alle sammen får eie dem og dele dem. Og faktisk så deler vi de også med masse folk som ikke finnes ennå; alle de som blir født etter oss og i framtida eier jo historien like mye som vi som tilfeldigvis lever her akkurat nå. Sannsynligvis har folk i framtida enda bedre metoder og utstyr til å undersøke og forske på kulturminnene enn vi har i dag også, derfor er det veldig viktig at vi passer godt på alle kulturminnene våre, så de varer så lenge som mulig.

Man kan bare grave noe ut 'en gang, det man har gravd har man gravd, man kan ikke gjøre det en gang til senere. Så selv om arkeologene er kjempedyktige, og vet hvordan de skal grave ut noe forsiktig og på riktig måte, så får de ikke bare grave i vei overalt hvor de har lyst. For å få ha en utgravning må man søke om det først, sånn at noen kan bestemme om man skal grave det ut nå, eller vente til senere når man kanskje har funnet på enda bedre måter å gjøre det på. De som jobber med å bestemme dette heter Riksantikvaren, det er de som har aller mest ansvar for å beskytte kulturminnene våre.

Her på Avaldsnes sa Riksantikvaren ja til at vi kunne ha forskningsutgravninger, fordi de visste at utgravningene ville gi informasjon og svar som kommer til å bli viktig for historien til hele Norge.

Erlend måler inn digitalt nøyaktig hvor hver stein i muren som er gravd fram ligger.

Fridtjof Øvrebø

Før 1905 fantes det ingen lov i Norge som beskyttet kulturminnene våre. En av dem som stod på for at vi skulle få en slik lov var en mann fra Torvastad på Karmøy, Fridtjof Øvrebø. Han levde fra 1871-1927. Han skrev mange innlegg til aviser, både om kulturminner og om historie og naturen.

Fridtjof var 15 år da den første skipsgraven ble oppdaget og gravd ut på Karmøy, Storhauggraven på Torvastad. Han fikk besøke utgravingen. Kanskje det bidro til at han ble så interessert i fortiden? Når han ble voksen samarbeidet han med, og hjalp museer og arkeologer, og var selv med på utgravningen av skipsgraven Grønhaug på Bø.

Han sørget også for at mange funn fra fortida, som folk fant rundt om på Karmøy, ble levert til museene for å bli trygt tatt vare på. Fridtjof kjempet for at Olavskirken på Avaldsnes igjen skulle få stort steintårn, slik den hadde hatt i middelalderen. Og det fikk den. Han fikk også gjenreist en bautastein på Reheia. Etter at han var død, fikk bygdefolk reist en bauta for Fridtjof, i takknemlighet over at han hadde gjort så mye for bygda og kulturminnene. Den står like utenfor Olavskirken.

Her står Fridtjof Øvrebø med spade i hånden, under utgravningen av vikingskipet i graven Grønhaug i 1902.

Quiz om kulturminnevern

- 1: Hva sier Kulturminneloven?
- 2: Hva er kulturminner?
- 3: Hvorfor vil man ikke like godt grave ut alle spor fra fortida nå med én gang?
- 4: Hvordan hedret bygdefolket Fridtjof Øvrebø etter han var død?

Oppgaver

Tidsreisefortelling

Hvordan tror du det ville vært å kunne reise i tid tilbake til vikingtiden? Skriv en fortelling om en 11-åring fra nåtiden, som våkner opp og oppdager at han eller hun plutselig har havnet i år 900...! Hva ser han/hun rundt seg, hvordan opplever han/hun det, og hva skjer?

Send et brev bakover i tid

Tenk deg at du kan sende et brev bakover i tid. Hva ville du spurt et menneske fra fortiden om hvis du kunne?

Skriv et brev til en person på Avaldsnes i vikingtiden. Hva slags person er det du skriver til; er det en konge eller et barn eller noen andre? Hva vil du spørre om i brevet?

Se med de magiske fortidsbrillene

Tenk deg at du har magiske briller som gjør at du kan se hvordan det så ut i vikingtiden!

Tegn eller mal et bilde av hvordan det ser ut på kongsgården på Avaldsnes når du har tidsbrillene på. Hvordan ser naturen ut? Er det gårdshus der, kanskje dyr? Ser du noen mennesker, og hva driver de med?

Kanskje vil du se på bilder av ting som er fra vikingtiden, for å finne noe å ta med som motiv i bildet ditt.

Hvalross i vikingtid og nåtid

Hvalross var et verdifullt bytte for vikingene. De lange tennene kunne brukes til staselige ting som smykker, knivskaft og spillebrikker. Av skinnet kunne man lage sterke rep til skipene. Spekket kunne smeltes til olje, som beskyttet treverket til de kostbare skipene. Man kunne bli skikkelig rik på handel med hvalross. Vikingene jaktet så mye på disse dyrene, at forskere mener de faktisk utryddet en type hvalross.

Hvordan står det til med hvalrossen i dag? Er den en truet dyreart? Er den fredet? Bruk nettet eller bøker, og se om du kan finne ut noe om hvalross. Kanskje du kan finne svar på noe av dette:

- Hvor lange og tunge kan de være?
- Hva spiser den?
- Har den noen naturlige fiender?
- Hvilke menneskeskapte trusler har den?
- Hvor gammel kan den bli?
- Hvor lange og tunge kan støttennene være?
- Finnes den i Norge?
- Regnes den som en truet dyreart?
- Er den fredet?

Her er noen forslag til nettsider du kan bruke til hjelp:

Norsk polarinstitutt:

<https://www.npolar.no/arter/hvalross/>

WWF dyreleksikon:

<https://www.wwf.no/dyreleksikon/hvalross>

Wikipedia:

<https://no.wikipedia.org/wiki/Hvalross>

Man tror at ordet hvalross kommer fra norrønt, vikingenes språk, og betydde «heste-hval»

Lag en tranlampe

Spekket til hvalrossen og andre sjøpattedyr var verdifullt for vikingene. Det ble smeltet til olje ved hjelp av varme i spekk-kokegroper. Oljen kunne brukes til flere ting, blant annet til å smøre inn skipene for å beskytte treverket, og til belysning i oljelamper. Man kunne også bruke tran i lampene. Tran lages av fiskelever.

Prøv å lage en tranlampe, med veke av lyssiv.

Dere trenger:

- Tran
- Veke av lyssiv
- Et albueskjell
- En dorull
- Ildfast underlag
- Fyrstikker
- En voksen

Slik gjør du:

- Klipp til en lav ring av papp/dorull som albueskjellet kan stå i, så det står helt stødig. Du kan også bruke en annen liten ildfast skål.
- Tenk på om du vil dekorere pappringen.
- Sett skjellet/skålen på et ildfast underlag, f.eks oppi en ildfast form.
- Hell litt tran i skjellet/skålen.
- Legg en bit veke oppi, lang nok til at den stikker litt opp over tranen.
- La veken suge til seg tran, og tenn på med en fyrstikk. Ha med en voksen.

Husk å slukke tranlampen hvis du går fra den!

Slik lager du veke av lyssiv:

Lag en splitt fra nederst i strået og oppover, og prøv å skyve margin ut med neglen; fra rota mot toppen.

Hvem klarer å lage den lengste veken?

Inne kan du rette vekene forsiktig ut og legge de til tørk.

Elektrisk lys er jo ganske nytt i historien vår, og man har heller ikke alltid hatt stearinlys eller talgelys. Før fikk man levende lys fra tranlamper, skåler fylt med tran eller fett, med en veke i. Veken kunne man lage av innmaten i lyssivet. Sivet har fått navnet sitt nettopp fordi det kunne brukes til veke i oljelampene.

Det var gjerne barna sin jobb å lage veke, og det var best å gjøre det på voksende måne, da var innmaten i sivet tjukkere og fastere enn ellers

Kanskje du vil dekorere pappringen med mønsterborder inspirert av vikingtiden?

Oppdag et lokalt kulturminne

Her på Haugalandet finnes det mange spor fra fortiden. Kjenner du til noen kulturminner i nærheten av skolen eller der du bor? Kanskje en gravhaug, en bautastein eller spor etter en gammel vei i terrenget? Det er uansett helt sikkert ikke veldig langt til nærmeste kulturminne.

På nettet kan man bruke siden *Kulturminnesøk* til hjelp for å finne spor fra fortiden:

<https://kulturminnesok.no/slik-finner-du-kulturminner-rundt-deg>

NB! Husk at kulturminnene er fredet, og at man må være forsiktig når man ferdes ved slike gamle spor fra fortiden. Det er viktig å ikke grave i jorda, og ikke flytte på eller rive ned steiner. Man må heller ikke rive opp planter eller røtter, det kan forstyrre viktige arkeologiske spor nedi jorda.

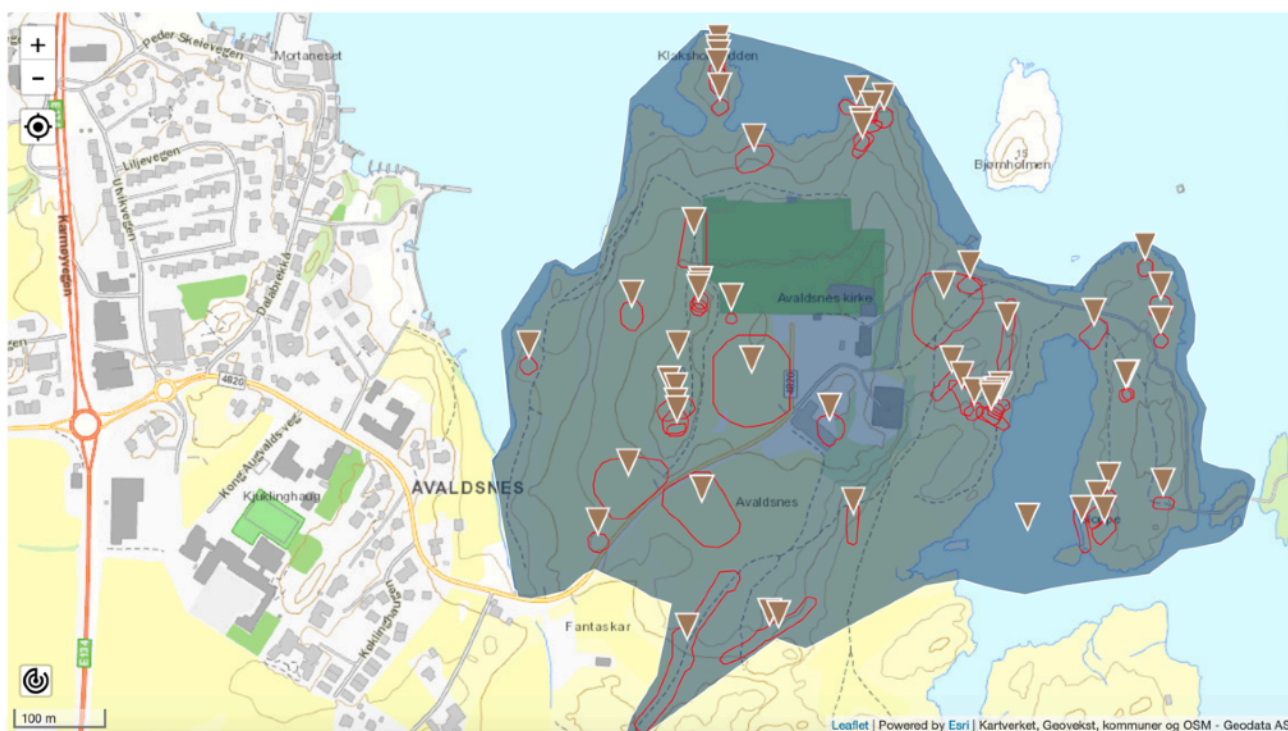
OPPGAVER

Hvis du besøker et lokalt kulturminne kan du for eksempel:

- Ta bilder av det
- Lage en skisse av det
- Ta notater hvor du beskriver hvordan det ser ut
- Ha en god nistepause ved kulturminnet, mens du prøver å forestille deg hvordan det var når menneskene i fortida lagde dette

Etter utflukten kan du for eksempel:

- Presentere bildene/skissene dine og fortelle om kulturminnet til andre på skolen, i en skoleavis, på skolens nettside eller til noen hjemme
- Skrive om kulturminnet til lokalavisen, så andre kan lære om det, og fortelle hvorfor du synes det er viktig at det blir tatt godt vare på

Dette kartet viser hvor noen av kulturminnene på Avaldsnes er funnet. Fra Kulturminnesøk.no

Gravhauger i tall

Her er noen tallfakta om to skipsgraver fra vikingtid som er funnet på Karmøy:

Gravhaugen Grønhaug på Bø var 30 meter i diameter og 4 meter høy. Skipet i haugen var 15 meter langt, og er fra ca. år 790-795. Utgravningen foregikk i 1902.

Gravhaugen Storhaug på Torvastad var 40-50 meter i diameter og 5-6 meter høy. Skipet i haugen var 27 meter langt, og er fra år 779. Utgravningen foregikk i 1886.

Alle størrelsene er omtrentlige.

OPPGAVER

1) Sett kryss under riktig gravhaug:

OPPGAVE	STORHAUG	GRØNHAUG
Den største gravhaugen		
Den minste gravhaugen		
Den høyeste gravhaugen		
Den laveste gravhaugen		
Det lengste skipet		
Det korteste skipet		
Det yngste skipet		
Det eldste skipet		
Utgravningen som foregikk sist		
Utgravningen som foregikk først		

2) Klarer du å regne ut omkretsen på gravhaugen Grønhaug?

3) Vis hvor langt Grønhaugskipet var:

Finn det lengste rommet på skolen. Kanskje er det gymsalen, eller en lang korridor? Mål hvor langt rommet er. Mål deretter opp lengden til Grønhaugskipet i rommet, og vis hvor langt skipet var ved å merke opp lengden i hver ende av lengdemålet.

Til denne oppgaven trenger du:

- Et langt målebånd eller tomrestokk
- Noe å merke av målet med (du kan f.eks bruke et par biter med tape, forsiktige streker med kritt, sette en gjenstand i hver ende, eller kanskje to klassekamerater vil hjelpe med å stå i hver ende av lengdemålet?)

4) Vis hvor langt Storhaugskipet var:

Gjør som i oppgave 3, men her må du kanskje bruke skolegården for å få nok plass!

Lag en tidslinje

Tenk at det har levd folk her vi bor i ca 10.000 år! Noen har funnet på at vi kan dele inn all tiden som har gått i forskjellige deler. Hver del, eller tidsperiode som vi kaller det, har fått navn etter noe som er typisk for akkurat den tiden. Noen perioder er lange, og noen er korte.

Klassen kan lage en *tidslinje*. En tidslinje hjelper oss til å forstå hvor lang tid som har gått, hvilken rekkefølge tidsperiodene er i, og ca hvor lenge hver av dem varte.

Det er mange måter å lage en tidslinje på, her er et forslag. Dere trenger:

- Et tau som er 10 meter langt
- Målebånd eller tommestokk
- Klesklyper
- Kartong eller tykt papir, gjerne i flere farger
- Tusj, saks, hullemaskin, hyssing

Klipp opp lapper av kartongen, f.eks på 10x10 cm, 'en til hver tidsperiode. Lag hull i ene hjørnet, og skriv navnet på perioden, og når den startet og sluttet. Tre en hyssing gjennom hullet, og gjennom hullet på klesklypen, og knyt fast, gjerne slik at det er litt avstand mellom lappen og klypen.

Tenk dere at hver millimeter av lengden på tauet er 1 år. Da blir det slik:

- 1 år = 1 mm
- 10 år = 1 cm
- 100 år = 1 dm (10 cm)
- 1000 år = 1 meter
- 10 000 år = 10 meter

Strekk ut hele tauet; dere kan bruke skolegården, en stor gymsal eller en lang gang til dette. Kanskje to elever vil holde i hver sin ende av tauet? Den ene enden av tauet er starten på steinalderen, den andre er nåtiden. Klarer dere å plassere de andre tidsperiodene på tauet? Begynn fra nåtid, bruk målebånd, og sett klesklypene på riktig sted på tauet. Kanskje vil det mangle litt på tauet for å få med hele steinalderen, men det er så langt tilbake, derfor sier vi *ca*.

OPPGAVER

Når dere har laget tidslinjen kan dere undersøke:

- Er det lenger før eller etter år 0?
- Mål hvor lang vikingtiden er, og sjekk hvilke av de andre periodene som er lengre enn og kortere enn den.
- Mål og finn ut omtrent hvor lenge vikingtiden og middelalderen varte til sammen.

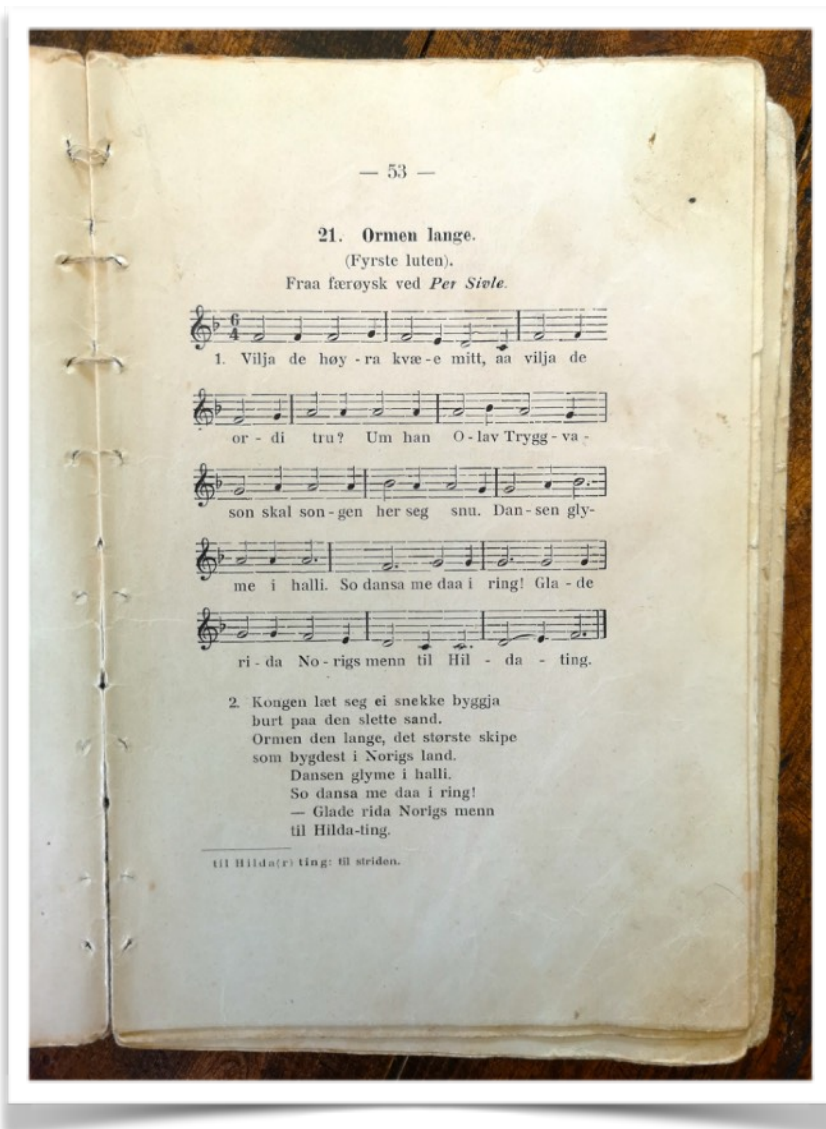
- Eldre steinalder: Ca. 9000 - 4000 f.Kr.
- Yngre steinalder: Ca. 4000 - 1800 f.Kr.
- Eldre bronsealder: Ca. 1800 - 1100 f.Kr.
- Yngre bronsealder: Ca. 1100 - 500 f.Kr.
- Førromersk jernalder / Keltertid: Ca. 500 f.Kr. - år 0.
- Romertid: Ca. år 0 - 400 e.Kr.
- Folkevandringstid: Ca. 400 e.Kr. - 550 e.Kr.
- Merovingertid: Ca. 550 e.Kr. - 750 e.Kr.
- Vikingtid: Ca. 750 e.Kr. - 1100 e.Kr.
- Middelalder: Ca. 1100 e.Kr - 1537 e.Kr.

Lær en gammel sang om en vikingkonge og skipet hans

En av kongene som har hatt Avaldsnes som kongsgård var vikingkongen Olav Tryggvason. Snorre Sturlason, en forfatter som levde i middelalderen, og som skrev mye om historien til Norge, skriver at Olav hadde et skip som ble kalt *Ormen Lange*. Det skal ha vært det største og mest kostbare i landet.

Når man synger denne sangen sammen, er det gøy å danse ringdans. Man holder hverandre i hendene, som en lang orm, til en ring. Ta to skritt til siden til høyre, og ett skritt tilbake, to skritt til siden til høyre, og ett skritt tilbake, osv, i takt med sangen.

Man synger refreng mellom hvert vers.

Ormen Lange

Vilja de høyra kvedet mitt, og vilja de ordi tru?
Om han Olav Tryggvason skal songen her seg snu.

Ref:

*Dansen glyme i halli, så dansa me då i ring!
Glade ridar Noregs menn til Hildar-ting.*

Kongen let seg ei snekkje byggja bort på den slette sand.
Ormen den lange, det største skip som bygdest i Noregs land.

Kongen uti høgsætet sit, talar til sine drenger:
"No skal me sigla den salte sjø, det heve eg tenkt så lenge!

Vundo dei opp sine silkesegl, vinden å taka i fanget.
- Og så er det sagt at kongen sjølv han styrde "Ormen lange".

Sangen har mange vers. Flere finnes her:
[https://heimskringla.no/wiki/Ormen_Lange_\(Per_Sivle\)](https://heimskringla.no/wiki/Ormen_Lange_(Per_Sivle))

Fasit Quiz

Historie

- 1: Tidsperioder satt etter hverandre i rekkefølge
- 2: At de hadde fått seil på skipene
- 3: Man har funnet tre skipsgraver på Karmøy; graven Grønhaug på Bø, og Storhaug og Salhusaugen på Gunnarshaug på Torvastad.
- 4: Ordet «rune» betyr *hemmelig* eller *hemmelighet*

Avaldsnes

- 1: Sjøveien langs kysten vår. Det er også navnet til historiesenteret på Avaldsnes; Nordvegen Historiesenter
- 2: At det ligger ved et smalt punkt i Karmsundet, som gjør det lett å ha kontroll over trafikk og handel langs kysten.
- 3: Fordi han sa at han ikke skulle klippe eller kjemme seg før han ble konge over hele landet
- 4: En bautastein

Arkeologi

- 1: Læren om det gamle
- 2: Steiner og murer
- 3: At man har en utgravning fordi vi er nysgjerrige og vil vite mer om fortiden

Kulturminnevern

- 1: At ingen har lov å true, skade, stjele eller ødelegge kulturminner
- 2: Kulturminner er spor fra fortida til menneskene
- 3: For å spare noe til de som kommer etter oss. De har kanskje bedre metoder og utstyr de kan bruke for å undersøke og forske på sporene. Man kan bare grave noe ut én gang, man har én sjanse til å gjøre det best mulig.
- 4: Med en egen bautastein

Steder å finne mer informasjon

På nettet:

- Nordvegen Historiesenter og Avaldsnesprosjektet: www.avaldsnes.info
- Om utgravningen av skipsgraven Grønhaug, Aadne Utvik, 2010, Nord-Karmøy Historielag: <http://www.n-kh.no/index.php?s=artikkel&artid=484>
- Kulturminnejakt om bautasteiner og minnesteiner på Avaldsnes, på KulturPunkt: <https://kulturpunkt.org/museum/107/group/789>
- Kulturminnesøk, kartfestede kulturminner, søkefunksjon: <https://kulturminnesok.no>
- «Jeg har funnet noe!» Hva du gjør hvis du finner noe som kanskje er gammelt. Riksantikvaren: <https://www.riksantikvaren.no/funn/jeg-har-funnet-noe/>

Facebook:

- Nordvegen Historiesenter: www.facebook.com/avaldsnes
- Kongsgårdprosjektet Avaldsnes: <https://www.facebook.com/KongsgaardprosjektetAvaldsnes/>

*«Ungdommen skal elske naturen, menneskene og minnene.
Det gjelder bare å ha kjærlighet nok.»* Fridtjof Øvrebo